

van zaken ongrondwettig was. De waarde van een moderne constitutie wordt hier plotse-ling volmondig erkend, terwijl er elders in het boek slechts in negatieve termen gesproken wordt over de achterliggende gedachtegang. De consistentie van het betoog, in de theologische en kerkhistorische delen van het boek onmiskenbaar aanwezig, staat hier onder druk.

De wens om kerkgeschiedenis te schrijven vanuit een klassiek calvinistische optiek is volstrekt legitiem, evenals de geestelijke affiniteit met een specifiek soort lezer. Gaat het echter om de overheid en de staat, om het noodzakelijke civiele verband dat men ook met anderen deelt, dan schiet een beroep op eigen normen tekort. Juist op dit actuele terrein valt te hopen dat onderzoekers als Van der Zwaag zich niet zullen terugtrekken in de kring van hun geestverwanten, maar het debat zullen blijven zoeken met de samenleving als geheel. Tenslotte nog een klein desideratum in verband met de opmaak van het boek: het verdient aanbeveling om bij uitgaven als deze meer aandacht te besteden aan de bron-vermelding van de illustraties.

Gert van Klinken (universitair docent Kerkgeschiedenis aan de Protestantse Theologische Universiteit Kampen.)

André van der Braak (2006). *Goeroes en charisma. Het riskante pad van leraar en leerling*. Haarlem Altamira-Becht. ISBN: 978 90 6963 737 2, € 14,90, pp. 199.

André van de Braak, filosoof en psycholoog, heeft ervaringen met goeroes. Vooral negatieve is mijn indruk, nu ik verschillende publicaties van zijn hand heb gelezen. Zijn problematische relatie met een spirituele leider heeft hij uitgebreid beschreven in de publicatie *Enlightment Blues, my Years with an American Guru*, dat in 2003 verscheen. Iets van zijn ervaringen zal ik kort weergeven omdat die inzicht verschaffen in de motieven waarom het hier te bespreken boek werd geschreven.

Van der Braak vertelt in *Enlightment Blues* over zijn ontmoeting, eind jaren tachtig van de vorige eeuw, met Andrew Cohen, stichter van de religieuze beweging *EnlightenNext*, en hoe hij onder de indruk kwam van deze spirituele leider, die leert dat verlichting voor een ieder hier en nu te bereiken is. Hij wordt volgeling, ook in letterlijke zin; hij trekt met zijn goeroe mee, eerst naar Devon en Rome, dan Amherst (Mass) en voor langere tijd naar Californië, het mekka van de spirituele bewegingen. Daar, in Marin County, wordt het centrum van de beweging gesticht. Verlichting, hoewel voor ieder bereikbaar, stelt wel eisen aan de leden: zij moeten veranderen. Hun onzuiverheden, hun niet opgeruimd karma, moet worden weggepoetst. Niet iedereen is even bereid te veranderen. Mensen die hardnekkig zijn, worden gestraft (ze moeten bijvoorbeeld hun hoofd kaalscheren). André heeft tijdens zijn elfjarig verblijf in de beweging belangrijke taken vervuld, o.a. het redigeren van een boek – een selectie uit de toespraken van Cohen – en van een tijdschrift, desondanks valt (ook) hij een paar keer in ongenade. Duidelijk blijkt uit dit persoonlijke

relaas dat in de leefgemeenschap rond Cohen niemand zeker is van zijn plaats, de goeroe kan je steeds weer van je voetstuk laten vallen. Hij bepaalt of je voldoet aan de normen. In feite creëert hij een groep van ja-knikkers, die ook in hun persoonlijke relaties van hem afhankelijk zijn. André komt na overdenking en discussie met anderen tot de conclusie dat Cohen iemand is met narcistische trekken en, door zijn bewonderende volgelingen daartoe in staat gesteld, geneigd tot machtsmisbruik.

Uit het hier te bespreken boek blijkt dat hij niet bij die negatieve ervaringen wil blijven staan, maar een poging wil doen de relatie tussen leraar en leerling te doordenken. Hij wil op twee vragen een antwoord geven: bestaan er nog gezonde goeroes en hoe gaan we op een gezonde manier met goeroes om? Uiteraard gaat aan deze twee vragen een andere vooraf, namelijk: wat zijn goeroes? Goeroes zijn, volgens Van der Braak, personen met een bepaalde uitstraling: charisma. In de psychologie wordt dan vooral gewezen op de unieke eigenschappen van de goeroe (essentialistische visie). In de sociale wetenschappen wordt meer de nadruk gelegd op eigenschappen die hem door zijn volgelingen worden toegeschreven (constructivistische visie). Voor een aanzienlijk deel puttend uit de publicaties van Oakes (*Prophetic Charisma*) en Kramer & Alstad (*The Guru papers*), behandelt Van der Braak de relatie leerling-goeroe. Aan de hand van de begrippen eros en scepsis vat hij die relatie samen. Door eros (het verlangen naar het goede) laat de volgeling zich betoveren, wat het gevaar van blinde overgave met zich kan brengen. Hij is dan niet sceptisch genoeg. Maar ook scepsis heeft zijn valkuil, namelijk het ontwikkelen van een cynische houding die het verlangen naar een goeroe als een achterhaalde illusie ziet. Om beide begrippen nader inhoud te geven wordt aandacht geschonken aan het optreden van Socrates zoals beschreven in dialogen van Plato en aan Zarathoestra, zoals voorgesteld door Nietzsche. Socrates wordt gezien als een goeroe die, als opvoeder, de leerling leert de eigen weg te gaan, niet de weg van de leraar. Het gaat om de hoogste vorm van eros: het verwekken en baren van geestelijk inzicht bij de leerling, maar wel met voldoende scepsis. In *Also sprach Zarathustra* komen, zo meent Van der Braak, ook bij de opvoeder Zarathoestra, de beide houdingen voor. De weg van de leerling gaat namelijk volgens drie transformaties van de geest. Eerst is hij kameel: hij laadt de last op zich om de waarheid te zoeken en onderwerpt zich aan de goeroe. Dan maakt hij zich los. Hij wordt leeuw: hij toomt de overgave in door sceptische reflexie. Met het kind, de derde transformatie, wordt uitgebeeld dat de mens ook in de meest uitzichtloze scepsis het religieuze verlangen kan behouden.

Na het uitstapje naar de twee filosofen komt Van der Braak terug op zijn twee centrale vragen. Een gezonde goeroe, zo concludeert hij, weet de juiste balans tussen eros en scepsis te vinden. Hij is reisleader en reisgenoot; hij staat boven en naast de leerling. Hij beschouwt zichzelf niet als wijze, maar als iemand die, net als de leerling, naar wijsheid verlangt. Vanuit dat gedeelde verlangen (eros) ontmoet hij de leerling. Hij pretendeert niet goddelijk te zijn. De leerling hoeft zich niet uit te leveren. Op een gegeven moment zal de goeroe er voor zorgen dat de idealisering van zijn persoon door de leerling weer geleidelijk afneemt. Een ongezonde goeroe kent geen twijfel, moedigt die ook niet aan bij zijn leerlingen. Hij heeft de bewondering en verering teveel nodig vanwege zijn narcisme. Wil een leerling een gezonde goeroe kunnen herkennen, dan, zo meent Van der Braak, moet hij

een antwoord zien te vinden op de volgende vragen: beschouwt de goeroe zichzelf als goddelijk? Staat hij open voor gedachteswisseling op basis van gelijkwaardigheid? Hoe gaat hij om met tegenspraak? Hoe worden vertrekkende leerlingen behandeld? Wordt er naar hen met modder gegooid? Hoeveel dwang wordt er in de leefgemeenschap rondom de goeroe uitgeoefend? Hanteert de goeroe een absoluut waarheidsbegrip of laat hij ruimte voor verschillende interpretaties?

Goeroes en Charisma, in feite de theoretisch-reflexieve pendant van de publicatie van 2003, is helder geschreven, hoewel het wel veel herhalende passages bevat. Het gaat hier in de eerste plaats om een filosofisch geschrift, maar er wordt ook gebruik gemaakt van psychologische en – maar minder vaak – sociologische oriëntaties. Erg diep gaat dat jammer genoeg niet. Van der Braak vermeldt wat er in de door hem gebruikte literatuur staat, maar komt ondanks zijn elf jaar aan ervaringskennis nergens tot een debat met die literatuur.

De auteur geeft zeker inzicht in de relatie tussen goeroe en leerling en durft daar ook waarderende uitspraken over te doen en aanwijzingen te geven hoe men een gezonde dan wel een ongezonde goeroe kan herkennen. De vraag dringt zich dan op voor wie die wenken moeten gelden. Het lijkt alsof ze alleen voor de zoeker gelden, voor hem die zich nog niet aan een goeroe heeft onderworpen. Volgelingen, immers, hebben hun bestemming gevonden. Een filosoof (ethicus) – een socioloog zal dat waarschijnlijk minder gauw doen – kan vaststellen dat een bepaalde relatie niet gezond is, een volgeling zal dat met veel passie tegenspreken en zeggen, wat Van der Braak ook van harte meende toen hij bij de beweging van Cohen was aangesloten - zeker in de eerste jaren –, dat hij zich nog nooit zo geestelijk gezond heeft gevoeld. Voor hem zal de centrale vraag in dit boek grotendeels een open vraag blijven.

Lammert G. Jansma
Veenwouden

Herman De Dijn, *Religie in de 21ste eeuw. Kleine handleiding voor voor- en tegenstanders*, Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, ISNB 9789028942141, Kampen: Uitgeverij Klement, ISBN 9789086870004, 2006, 160 p., € 16,95

Het boek bestaat uit zes hoofdstukken, waarvan vijf bewerkingen zijn van eerder gepubliceerde essays. De Dijn analyseert verschillende opvattingen in de huidige discussie betreffende religie haarscherp en laat zien dat ze vaak gebaseerd zijn op een onjuiste voorstelling van zaken. Religie is volgens De Dijn een typisch menselijk fenomeen. Het is een symbolische omgang met leven en dood en alles wat zich in het leven voordoet. Dat stelt De Dijn in verweer tegen reacties, die religie willen zien als het laatste restje van een onverlichte mensheid. Maar als religie fundamenteel menselijk is, zoals De Dijn van mening is, dan zal zij altijd een wezenlijke rol blijven spelen.